

Ю. Ю. Черновалюк

доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Азовського регіонального інституту управління
Запорізького національного технічного
університету (м. Бердянськ)

УДК 347.639

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ ДТЕЙ-СИРІТ ТА ДТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Проаналізовано досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах інтернатних установ. Зазначено недоліки інтернатного виховання, визначена пріоритетність форм влаштування покинутих дітей за законодавством України, а також розкриті основні переваги сімейного виховання.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, сирітство, дитячий будинок, сімейне виховання, дитячий будинок сімейного типу.

Соціальний захист найбільш незахищених верст суспільства є визначенням стратегічним пріоритетом державної політики. Особливих акцентів набувають питання, пов'язані з подальшою роботою в напрямку реформування державних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Актуальність теми обумовлена тим, що за останні десять років в Україні збільшилася кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Переважна кількість цих дітей влаштовані в інтернатні заклади. Проте доведеним є той факт, що первинно у системі опіки над дитиною повинна бути сімейна форма, адже недоліки виховання дітей в інтернатних установах важко перебільшити.

Спеціальними психологічними дослідженнями (А. М. Приходян, Н. М. Толстих) підтверджено, що вихованці інтернатних закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, за станом здоров'я, розвитком інтелекту та особистості в цілому. Переваги сімейного виховання підкреслювалися також багатьма вченими-юристами, зокрема Л. Волинець, О. Карпенко, Х. Лисенко та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб базуючись на комплексному вивченні та аналізі наукової літератури й практики виховання дітей в інтернатних установах, висвітлити проблемні питання, наслідки та недоліки такого виховання. Автор визначить пріоритетність форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України, розкриє основні переваги сімейного виховання.

Фахівці відмічають, що діти, які утримуються у державних дитячих інтернатних закладах, істотно відрізняються від дітей, які ростуть у сім'ї. Так, імперичні реакції, що формуються у перші дні життя дитини, задовго до того як дитина навчиться відрізняти себе від інших, за відсутності сімейного оточення залишаються нерозвиненими, що впливає в майбутньому на самооцінку. Відсутність у дитинстві досвіду життя в сім'ї негативно впливає на особисті якості людини, її характер.

Навіть у найкращих дитячих будинках та інтернатах у дітей спостерігається не просто відставання у розвитку особистості, а інтенсивно формуються принципово нові риси, що допомагають пристосуватись до життя в інтернатному закладі. Дитина за час виховання у дитячих закладах перебуває у кількох установах (будинок дитини, дошкільний дитячий будинок, школа-інтернат), що є важким емоціональним навантаженням, пов'язаним із зміною звичних умов життя, постійним пристосуванням

до нових умов дитячого колективу та вимог вихователів. У дітей через зміну закладів виховання не сформоване почуття “рідного дому”.

Соціалізація дітей-сиріт ускладнюється особливостями стану їх здоров'я та розвитку. Діти, що виховуються в інтернатних закладах відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, розвитком інтелекту і особистості. Відсутність самостійності зумовлюється груповим спілкуванням дітей з дорослими, чітким режимом дня, постійними вказівками дорослих, їх контролем [1, с. 72, 95].

Результати комплексної оцінки стану здоров'я вихованців інтернатних закладів показали, що серед них практично відсутні здорові діти та підлітки з нормальним розвитком та рівнем функціонування організму, деякі мають функціональні відхилення, хронічні захворювання та тяжкі порушення психоневрологічної сфери. Спостерігається дисгармонійність фізичного розвитку, низький (нижчий за середній) зрист, порушення постави, залишкові прояви рахіту (деформація кісток черепа та грудної клітини) [2, с. 5].

Відчуження випускників інтернатних закладів від реальних життєвих проблем, обмеження простору спілкування, регламентація дій призводять до формування специфічних рис особистості, які ускладнюють адаптацію дітей-сиріт до дорослого життя у відкритому соціумі. Навіть за оптимальних умов утримання та виховання дітей у державних закладах, вони істотно відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ї. Існуюча мережа інституцій, яку проходить дитина, сприймає її лише як об'єкт, а не як і суб'єкт виховання.

У той же час в умовах економічної кризи загострилися проблеми матеріально-технічного забезпечення закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків [3, с. 72].

Здійснення опіки в державній установі ускладнюється: недостатнім фінансуванням; перевантаженістю інтернатів; переважно жіночим складом вчителів і вихователів. Значна частина будинків дитини, дитячих будинків і шкіл-інтернатів мають слабку матеріально-технічну базу, вимагають ремонту як житлових, так і службових приміщень. Забезпечення вихованців інтернатних установ одягом і взуттям складає 60-70 %, державні інтернати не мають можливості придбати дітям усе необхідне для їхнього нормального росту й розвитку. Матеріальні потреби дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, адміністрація дитячих установ вимушена вирішувати за рахунок спонсорських засобів, отримати які непросто.

Особливості інтернатних закладів нерідко створюють умови для зловживання з боку персоналу та порушення прав їх мешканців (переважно працівники інтернатів працюють в умовах психологічних навантажень, професійного згоряння). Зафіксовані факти правопорушень серед вихованців інтернату, в тому числі насильства.

Усі ці негаразди призводять до того, що більшість випускників інтернатних закладів не готова до самостійного життя. Найбільш серйозні проблеми адаптації: матеріальні труднощі (у питаннях живлення, одягу, комунальних платежів, сплати боргів, збереження здоров'я); забезпечення матеріального добробуту (складнощі працевлаштування, низькооплачувана робота, невміння економити); житлові проблеми.

Вихованці і випускники інтернатних установ мають складну соціально-психологічну характеристику. У них існує комунікативна проблема, відсутність навиків спілкування з іншими людьми, невпевненість, комплекс неповноцінності, відчуття соціальної відчуженості; недостатній прояв позитивних соціально-ролевих орієнтирів, підвищена агресивність, нехтування собою як особистістю; проблеми адаптації до нового середовища [1, с. 106].

З іншого боку, існує певна закономірність: чим раніше і довше дитина залишається без батьківської опіки, тим складніше відбувається її соціалізація в дорослом житті. Адже життя без сім'ї, в умовах тривалої соціальної ізоляції, в замкнутому колективі, в якому перебувають вихованці інтернатів, обмежують розвиток особистості дитини. Такі діти позбавляються закріплленого законодавством України та міжнародним законодавством права дитини на сім'ю.

Отже, існуюча інтернатна система не вирішує проблем сучасних дітей, позбавлених

батьківського піклування, і не задовольняє їх природну потребу у фізичному та емоційному благополуччі. Для гармонійного розвитку дитини необхідне сімейне оточення. Адже саме у сім'ї започатковуються світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації дитини, тобто те, що згодом становитиме її сутність як особистості.

Ч. 3 ст. 5 Сімейного кодексу України закріплює, що держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Діти як особливі суб'єкти сімейних відносин в першу чергу пов'язані з сім'єю, вони потребують підтримки та захисту інших членів сім'ї та родичів. Кожна дитина має право жити й виховуватися в сім'ї. Звісно, пріоритет надається сім'ї біологічних батьків, але, якщо з певних причин дитина позбавляється батьківського піклування, то реалізувати право на проживання в сім'ї вона може шляхом сімейних форм влаштування (усиновлення, опіка та піклування, фактичне виховання, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу) [4, с. 43].

Насамперед, сім'я забезпечує: природність процесу виховання; емоційний контакт дитини з дорослими членами родини, який ґрунтуються на довірі; виховання в такому мікросередовищі, яке найповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя; тривалість виховного впливу батьків; інтегративний характер виховання; індивідуальний підхід до кожної дитини; взаємозаціяність у стосунках; контроль за негативними проявами серед дітей, за негативними впливами на них як внутрішніх, так і зовнішніх факторів — однолітків, засобів масової інформації, мистецтва, молодіжної субкультури тощо [5, с. 40].

Чинне законодавство України містить лише норми про першочерговість сімейного влаштування. Зокрема Законом України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [6] передбачено, що за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. До закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування, дитина може бути влаштована в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю.

На нашу думку, пріоритетність всіх існуючих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід визначити наступним чином:

- 1) усиновлення;
- 2) опіка (піклування) в сім'ях родичів;
- 3) інші сімейні форми утримання та виховання (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронат);
- 4) інтернатні заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виховання дитини в сімейному середовищі завжди є пріоритетним, адже жоден, навіть найкращий, притулок чи інтернат не можуть замінити дитині маму й тата, їх турботу та сімейне оточення. Тому сучасна система опіки над дітьми-сиротами повинна поєднувати два напрями: реорганізацію інтернатних установ та розвиток форм сімейної опіки.

Крім того державного рівня потребує вирішення питання щодо підвищення вимог не тільки до виховання дітей, а й до самих вихователів (батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, а також вихователів державних дитячих закладів) [7, с. 162].

Сьогодні національна політика України орієнтована на розвиток і підтримку альтернативних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Прикладом зазначеного є дитячий будинок сімейного типу, що являє собою окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або однієї особи, котра не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий будинок сімейного типу здатен забезпечити комплексність виховного впливу сім'ї на формування особистості дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківської піклування. Тут вона набуває навичок та умінь міжособових взаємин, засвоює позитивні зразки поведінки дорослих, розвиває прагнення до самовдосконалення [1, с. 108].

Необхідно завжди пам'ятати, що коли дитина залишається без сімейного піклування, вона автоматично втрачає можливість реалізувати своє право на виховання в сімейному оточенні, а тому втрачає більшість переваг такого важливого для розвитку кожної особистості періоду дитинства, стає заручником складних обставин, в яких опинилася, і частіше за все потрапляє до державної установи. Жоден інтернатний заклад ніколи не стане для дитини сім'єю, навіть, найкращого вихователя дитини ніколи не назве “мамою” та “татком” [4, с. 61].

Отже, не заперечуючи досвіду, досягнутого у справі удосконалення утримання та виховання дітей в умовах інтернатних закладів, необхідно усвідомити традиції українського народу щодо влаштування покинутих дітей, звернутися до зарубіжного досвіду, врахувавши при цьому особливості нашої держави і надати перевагу підтримці та розвитку сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Список використаних джерел

1. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року [Текст] / [кол. авт : Ж. В. Петрочко та О. О. Яременко (кер.) та ін. — К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. — 232 с.]
2. Прихожан, А. М. Дети без семьи: (Детский дом: заботы и тревоги общества) [Текст] / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. — М. : Педагогика, 1990. — 160 с.
3. Пєша, І. В. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування [Текст] / І. В. Пєша // Український соціум. — 2003. — № 1 (2). — С. 72-80.
4. Черновалюк, Ю. Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу [Текст] : [монограф.] / Ю. Ю. Черновалюк. — Запоріжжя : Просвіта, 2011. — 172 с.
5. Пєша, І. В. Інформованість громадян щодо причин та наслідків соціального сирітства [Текст] / І. В. Пєша, Н. М. Комарова // Український соціум. — 2004. — № 2 (4). — С. 40-51.
6. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. [Текст] // ВВР. — 2005. — № 6. — Ст. 147.
7. Черновалюк, Ю. Ю. Деякі аспекти права на сімейне виховання за законодавством України [Текст] / Ю. Ю. Черновалюк // Актуальні проблеми держави і права : [зб. наук. пр.]. — Одеса : Юридична література, 2008. — Вип. 39. — С. 157-162.

*Рекомендовано до друку кафедрою галузевих юридичних дисциплін
Азовського регіонального інституту управління
Запорізького національного технічного університету
(протокол № 5 від 17 січня 2011 року)*

Надійшла до редакції 25.01.2011

Черновалюк Ю. Ю. Усовершенствование форм устройства детей-сирот и детей, лишенных родительских прав

Проанализирован опыт воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, в условиях интернатных учреждений. Отмечены недостатки интернатного воспитания, определена приоритетность форм устройства брошенных детей по законодательству Украины, а также раскрыты основные преимущества семейного воспитания.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительского попечения, сиротство, детский дом, семейное воспитание, детский дом семейного типа.

Chernovaliuk, Yu. Yu. Improvement of Boarding-School Education of Orphans and Children Deprived of Parental Care

Experience of education of orphans and children, deprived of parental care, in the conditions of boarding-school is analyzed in the article. The author outlined lacks of boarding-school education, defined a priority of forms of the device of thrown children under the legislation of Ukraine, and opened the basic advantages of family education.

Key words: children-orphans, children deprived of paternal care, orphanhood, children's home, family education, family-type children's home.